

Contribuții cu privire la daniile și ctitoriile primelor doamne fanariote

*Coșnete Bianca-Elena**

Rezumat. Studiul de față analizează contribuțiile doamnelor fanariote la actele de danie și ctitorie din Țările Române, evidențiind rolul acestora în configurarea peisajului religios și simbolic al epocii. Prin investigarea unor cazuri reprezentative, precum Ana Racoviță și Pulcheria Mavrocordat, cercetarea urmărește modul în care doamnele fanariote au participat activ la susținerea instituțiilor ecleziastice, depășind limitele impuse de statutul lor formal. Analiza pune în lumină atât dimensiunea pietății personale, cât și implicațiile sociale și politice ale acestor gesturi, evidențiind ctitoria ca instrument de legitimare familială și de perpetuare a memoriei.

De asemenea, studiul explorează relațiile dintre familia domnitoare și Patriarhia Constantinopolului, precum și rețelele de alianțe construite prin intermediul căsătoriilor și al patronajului religios. Prin această abordare, articolul contribuie la o mai bună înțelegere a rolului femeilor în societatea fanariotă și la reevaluarea raportului dintre gen, putere și religiozitate în spațiul românesc premodern.

Termeni cheie: ctitorie, danie, Racoviță, Mavrocordat, filantropie.

Abstract. This study examines the contributions of Phanariot princely women to acts of donation and ecclesiastical patronage in the Romanian Principalities, highlighting their role in shaping the religious and symbolic landscape of the period. By focusing on representative figures such as Ana Racoviță and Pulcheria Mavrocordat, the research explores how elite women actively supported religious institutions, transcending the formal limitations imposed on their social status. The analysis emphasizes both the dimension of personal piety and the broader social and political implications of such acts, presenting patronage as a means of familial legitimization and the construction of collective memory.

The study also investigates the connections between ruling families and the Patriarchate of Constantinople, as well as the networks of alliances formed through marriage and religious patronage. By adopting this perspective, the article contributes to a deeper understanding of women's roles in Phanariot society and offers a reassessment of the relationship between gender, power, and religiosity in the premodern Romanian space.

Keywords: patronage, donation, Racoviță, Mavrocordat, philanthropy.

În cadrul societății premoderne din Țările Române, actele de danie și ctitorie reprezintă mecanisme complexe de memorie socială și legitimare politică¹. Aceste practici sunt interpretate ca forme de patronaj religios prin care boierii își exercitau statutul, autoritatea și posteritatea. Deși discursul tradițional a privilegiat rolul masculin în exercitarea acestui tip de mecenat, femeile au o contribuție

*Doctorand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; cosnete.bianca@gmail.com

¹ Theodorescu 1979, p. 44.

semnificativă, în cazul acesta, doamnele din epoca fanariotă, la susținerea instituțiilor ecleziastice și a memoriei colective.

În acest context, doamnele fanariote nu trebuie privite exclusiv prin prisma limitărilor impuse de cadrul normativ al epocii, fiind implicate activ în rețele de putere, patronaj și devoțiune. Ctitoriile și daniile acestora reflectă atât dimensiunea pietății personale, cât și strategii familiale și politice, vizând consolidarea alianțelor, afirmarea identității și perpetuarea memoriei în spațiul sacru.

Un prim nivel de interpretare vizează faptul că actele de ctitorie nu sunt simple gesturi de pietate, ci participă la un proces de legitimare socială. Provenind din mediul negustoresc brăilean, strămoșii doamnei Ana Racoviță își construiesc treptat un statut prin acumulare de proprietăți, integrarea în elită și patronaj religios. Ctitoria Bisericii „Precista” din Galați și daniile către Muntele Athos sugerează o strategie clară de „nobilizare simbolică.”

Primele mențiuni despre familia lui Dediu, tatăl Anei Racoviță, se află într-un document datat la mijlocul secolului al XVIII-lea, prin care Maria Brașovenița a emis un act de vânzare a unor părți din satele Crăngeni și Tomuzeni din care „are parte și Măria sa Domnița Ruxandra, fiindcă moșiile sînt de după Șerbu, moșul Măriei Sale și Șerbul a avut fecior pe spătarul Deadiul și pe Ranete, iar din Dediul este doamna Ana, Doamna lui Mihai Vodă, maica domniței Ruxandei²”. Șerbu, zis și „Brăileanu”, s-a așezat în Galați, împreună cu frații săi, iar un moment important în istoria acestei familii a fost ctitoria unui lăcaș de cult. Zidirea importantei biserici cu hramul Adormirea Maicii Domnului sau cum au supranumit-o localnicii, „Precista” a fost încheiată în 1647.

În toamna anului 1647, Biserica a fost ridicată de negustorii brăileni Șerbu și Die, împreună cu un comerciant local, Constantin Teodor, care au închinat-o Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos³. Familia lui Șerbu s-a stabilit în Galați înainte de zidirea Mănăstirii Precista, prin urmare, înainte de anul 1647. Este posibil ca stabilirea familiei în Galați să fi fost determinată de necesitatea protejării membrilor săi și a bunurilor deținute, în contextul instabilității din zona de origine. În acest sens, un document datat la 5 aprilie 1662 consemnează faptul că brăilenii Dia și Șerbu erau obligați să plătească anual câte 30 de galbeni, sumă reprezentând „dajdea pe un an cu ruptul”, impusă negustorilor care, din cauza „multor prăzi și răutăți”, își părăsiseră locurile natale și se refugiaseră în alte țări⁴.

Un Evangheliar grec de mici dimensiuni, datat în secolul al XIII-lea și aparținând patrimoniului Mănăstirii Caracalu de la Muntele Athos, a fost semnalat recent de cercetătorul Florin Marinescu, prin intermediul unei însemnări din secolul al XVII-lea, redactată de jupâneasa Dragolea. Textul, transcris de profesorul Petronel Zahariuc, oferă informații suplimentare privind familia de brăileni stabilită la Galați. Astfel, pe lângă frații Die și Șerbu, deja cunoscuți din alte documente, sunt menționați și părinții acestora — Coman de Brăila și Tudora — precum și surorile lor, Dragolea și Costanda. Autoarea însemnării, jupâneasa Dragolea,

² Paltănea 1994a, p. 134.

³ Căldăraru 2010, p. 91-92; Ștefănescu 1885, p. 311-315; Marinescu 2003, p. 628.

⁴ *Catalogul Documentelor Moldovenești* 1968, p. 180, nr. 790.

notează totodată că mama sa, jupâneasa Tudora, a dăruit aceleiași mănăstiri „candela cea mare”, realizată „cu mai multă osârdie”, împreună cu alte persoane ale căror nume nu sunt precizate, dar care pot fi presupuse ca făcând parte din aceeași familie brăileană a lui Coman și Tudorei⁵. Din aceeași însemnare aflăm că frații Dia și Șerbu au mai dăruit bisericii Mănăstirii Precista „o cădelniță mare” și au comandat realizarea a „trei candilé la trei ico(a)né”, menite să rămână „stătătoare la mănăstirea noastră”. În ceea ce privește familia Dragolei, jupâneasa a fost căsătorită cu Iacomî, pârçălab de Galați⁶. Astfel, în cazul lui Șerbu, ctitoria funcționează ca un mecanism de conversie a statutului social, facilitând trecerea de la o identitate de negustor la una apropiată de elitele politico-eceziastice.

Integrarea socială și economică a familiei lui Șerbu este confirmată și de căsătoria acestuia cu sora mitropolitului Dosoftei, Fesa⁷, fapt care leagă accesul familiei la elitele politice și eceziastice din Moldova secolului al XVII-lea. Căsătoria celor doi a avut loc înainte de anul 1663, atunci când mitropolitul Dosoftei le dăruiește „Psaltirea în versuri”, editată în anul 1673, cu dedicația: „Am dăruit cumnatului Șerbului și Fesii, surora mea, cu sănătate și blagoslovenie, Dosoftei, mitropolit Suceavskii⁸”. Șerbu și Fesa au avut împreună patru copii: Safta, Dediu, Raneta, Gheorghia⁹.

Atât Ruxanda, cât și Dediu, au fost preocupați de actele de ctitorie, fiind elocvente acțiunile lor la Biserica Domnească din Târgu Ocna și Mănăstirea Putna. În timpul celei de-a treia domnii a lui Mihai Racoviță, a fost așezată o pisanie, scrisă de pisarul Radu¹⁰, deasupra ușii de intrare în Biserica Domnească de lemn din Târgu Ocna, care este refăcută cu „chieltual[a] dumisal[e] Dediul VI. Sp[at] și giupânease[i] dumisale Rucsandra, părinții Do[m]ni Anni și prin osteneala dumisal[e] ... ii vtori Log., nepot dumisal[e] Dediului Sp[at] și cu giupâneas[a] dumisale Catrina¹¹”. Pomelnicul Sfintei Mănăstiri Putna, redactat în anul 1756 de ieromonahul Nathanaîl Dret(e)anovschi, alături de Catastihul de toate scrisorile Sfintei Mănăstiri Putnii, întocmit în 1764 de arhimandritul Vartolomei Mazereanu, constituie surse documentare esențiale pentru reconstituirea informațiilor genealogice și a preocupărilor de ctitorie ale familiei. În pomelnic apar Dediul spătar, alături de soția sa, Ruxanda, însă tatăl Ruxandei nu este pomenit¹².

O altă preocupare a familiei domnești a fost refacerea bisericii de la curte. La începutul primei sale domnii, Mihai Racoviță a mărit biserica curții domnești și

⁵ Drăgoi 2017, p. 9-12.

⁶ Pârçălabul de Galați, Iacomî, își întregește bunurile imobile prin cumpărarea de terenuri din satele de pe lângă Galați; *Documente privind Istoria României*, 1953, p. 110, nr. 106; Păltănea 1980, p. 306; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului II*, 1959, p. 337; DRH 2005, p. 122, nr. 119.

⁷ Cu privire la originea familiei mitropolitului Dosoftei, vezi Bodogae 1958, p. 82-86; Păltănea 1994b, p. 67, 71, 86; Mareș 1987, nr. 6, p. 520; Dragomir 1911-1912.

⁸ Ștefănescu 1875, p. 279.

⁹ *Ibidem*, p. 279-280; Drăgoi 2015, p. 49-51.

¹⁰ Ichim 1984, p. 344.

¹¹ Iorga 1905, p. 28-29.

¹² Cojocaru 2016, I, p. 221-233.

a stricat clopotnița aflată lângă biserică și temnița aflată dedesubtul bisericii, unde erau închiși tâlharii condamnați la moarte¹³. Doamna Ana s-a ocupat de refacerea vechii mitropolii, „care fusese cu totul pustiită”¹⁴, a făcut catapeteasma și a numit preoți pentru veșnica pomenire. A desființat crâșma de sub biserică, „locașu de beție, și de curvărie”, mântuind mitropolia de toate relele¹⁵.

De asemenea, Doamna Ana a refăcut Biserica Sfântul Arhanghel Mihai din Soroca¹⁶. Contribuția doamnei Ana a fost consemnată și de către fiul său, Constantin Racoviță, atunci când a dăruit lăcașului o bucată de loc din hotarul Târgului Sorocăi („... cum că este făcută acea biserică de răposata preaiubita noastră maică”)¹⁷.

De Biserica Sfântul Nicolae din Popăuți s-a ocupat și doamna Ana Racoviță, „fiind descoperită și surpată de zidurile ei”, conform unui document datat la 2 septembrie 1753¹⁸. În anul 1750, Constantin Racoviță a transformat biserica în mănăstire (*„biserica de piatră ce este la Tătărași, la ocolul Botoșanilor, făcută din temelie de fericitul Ștefan vodă, fiind foarte frumoasă, din primejdioasele vremi de mai dinainte și din nepurtare de grije stricându-se une și altele, au rămas goală de tot. Iar acum, prea înălțatul nostru domn, socotind cu milă către patria sa, au pus la cale și la mai bună stare și biserica aceasta, de au făcut-o mănăstire¹⁹”). Într-un hrisov din 2 septembrie 1752 prin care a dat daniile acestei biserici, Matei Ghica care avea un hrisov de la Constantin Racoviță, a menționat grija doamnei pentru aceasta, „după trecere vremilor rămăind descoperită și surpată de zidurile ei, au înnoit-o de iznoavă răposata maica Domniei Sale și au împodibit-o cu veșminte și cărge și alte odoară bisericești²⁰”. Pe un pomelnic triptic pictat pe lemn și datat în 16 martie 1729, perioadă când Mihai Vodă era mazilit, apar menționați membrii familiei Racoviță în rândul celor vii: Mihai, Ana, Constantin, Ioan, Ștefan, Mihai, Anastasia, Ruxandra și Catrina²¹.*

Sever Zotta a indicat posibilitatea Racovițeștilor de a fi ctitori la Mănăstirea Golia²² printr-o danie din 25 martie 1753, prin care Dediul Codreanu mare Armaș, rudă a domnului Constantin Racoviță, dăruiește o casă în mahalaua trepezănească, pentru pomenirea unchiului său Dumitrașcu mazâlul și a mătușii Măriuța²³. Ana Racoviță mai apare împreună cu soțul său și în pomelnicul ctitorilor de la Mănăstirea Mărgineni²⁴.

¹³ *Cronica Ghiculeștilor*, 1965, p. 19.

¹⁴ *Ibidem*, p. 21.

¹⁵ Muste 1874, p. 31; Mihail 1993, p.118.

¹⁶ Caproșu 1976, p. 536-565.

¹⁷ *Ibidem*, p. 564 .

¹⁸ Iorga 1901, p. 247-249.

¹⁹ Stoicescu 1974, p. 150, nota 162.

²⁰ Caproșu 2001, V, p. 247-248.

²¹ Atanasiu 2020 p.224-225.

²² Ghika-Budești, Zotta, 1924, p. 107-140; Balș 1933, p. 159-169 ; Iorga 1908, I, p. 263, 306; Tafrali 1936, p. 37-40.

²³ Zotta 1925, p. 11.

²⁴ Iorga 1905, p. 95.

În timpul celei de-a doua domnii a lui Mihai Racoviță în Muntenia (1741-1744), doamna Ana nu este menționată de niciun cronicar și ținând cont de faptul că vârsta ei atingea circa 50 de ani, putem considera că a decedat. În ceea ce privește decesul doamnei Ana, nu ne-au rămas multe mărturii. Decesul soțului său a fost datat între finalul anului 1755 și începutul anului 1756, Conte de Vergennes trimițându-i condoleanțe lui Constantin Racoviță pentru decesul tatălui său²⁵. Nicolae Iorga a plasat moartea lui Mihail Racoviță între 1744 și 1749. Un pomelnic al moșiei Frunțișenilor din anul 1752, ne arată că și doamna Ana era decedată la acea perioadă²⁶.

*

Nicolae Mavrocordat nu a făcut parte din rândul celor care au dorit să alcătuiască sinteza grecească sau să întărească conștiința națională specifică grecilor prin alianțe matrimoniale cu familii boierești române, ci a ales căsătoria cu prințese țarigrădene precum Pulcheria Tzoukis sau Smaranda Stavropoleos. Familia Pulcheriei avea relații strânse cu Patriarhia Constantinopolului, fiind membri ai sinodului ecumenic, iar tatăl lui Nicolae Mavrocordat, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, a gestionat relația dintre Patriarhia de Constantinopol și Imperiul Otoman, prin prisma demnității sale de logofăt. În acest context, se poate analiza dacă mariajul celor doi a avut legătură cu influența Patriarhiei Ecumenice și ce rol au avut membrii familiei Ciuchi în Țările Române.

Opțiunea lui Nicolae Mavrocordat pentru alianțe matrimoniale exclusiv în mediul grecesc constantinopolitan reflectă o strategie politică și culturală bine definită, orientată spre consolidarea legăturilor cu elitele fanariote și cu Patriarhia Ecumenică. În acest sens, căsătoria cu Pulcheria Tzoukis nu trebuie interpretată doar ca o alegere personală, ci ca parte a unui sistem de relații care asigura legitimitate și sprijin în cadrul Imperiului Otoman. Prin aceste alianțe, familia Mavrocordaților se poziționa într-o rețea de putere supranațională, în care autoritatea religioasă și cea politică erau strâns interconectate.

Practica găzduirii fetelor de boieri la curtea domnească trebuie interpretată și ca un mecanism de consolidare a relațiilor de fidelitate între domnie și elitele locale. Prin educație, supraveghere și ulterior aranjarea căsătoriilor, doamna contribuia la formarea unei rețele de alianțe care întărea coeziunea socială și politică. În acest context, intervențiile Pulcheriei nu sunt întâmplătoare, ci se înscriu într-o strategie mai largă de control și organizare a elitei.

În Țările Române era un obicei des întâlnit ca doamna să se ocupe de anumite fete din familii boierești, acestea având privilegiul de a locui la curtea domnească. Doamna Pulcheria s-a ocupat de căsătoriile fetelor, dorind să ofere un trai bun. George Sion a povestit în „Suvenire Contimpurane” cum Cuciuc serdarul a venit la Curtea Domnească, proaspăt trecut de la legea islamului la creștinism, botezat fiind de viitorul domn, Constantin Mavrocordat. Doamna Pulcheria, încântată de darurile făcute de acesta, îi spune „Acum ai face bine să te însori [...]

²⁵ Mihordea 1937, p. 68

²⁶ Codrescu 1895, XXIII, p. 280-281.

Poți să-ți alegi o fată din haremul nostru : avem douăzeci de fete de boieri din Țarigrad. Poți să-ți alegi pe cea mai frumoasă²⁷”. Cuciuc serdarul, îndrăgostit și logodit cu „una care nu seamănă cu alte frumuseți de pe pământ” a refuzat-o politicos pe doamnă. Pulcheria a dorit să afle dacă viitoarea soție este creștină și auzind răspunsul s-a oferit să cunune proaspătul cuplu²⁸.

Jupâneasa Ileana a fost poftită la Iași după moartea soțului, unde a stat două săptămâni și a primit consolare din partea doamnei, iar înainte să plece acasă a lăsat la curtea domnească fetele ei, „care erau de o frumusețe ideală”²⁹. Anul următor, după ce s-a împlinit anul de doliu, ea a revenit în Iași pentru a le lua acasă, însă fiicele erau logodite de către Doamna Pulcheria cu „tineri fii de boieri de starea întâiu și le mărită pe toate într-o di în biserica unde cu 26 ani în urmă se botezase soțul ei”³⁰.

Nicolae Mavrocordat era implicat în familiile boierilor, ocupându-se deseori de aranjarea căsătoriilor. Văduva Maria Cantacuzino a dorit să se căsătorească cu grămaticul Constantin Zagurino, însă Vodă „a zăticnit” cununia. Cuplul a dorit să treacă Dunărea, însă au fost prinși la Giurgiu și aduși la curtea domnească pentru a fi pedepsiți. Grămaticul a fost surghiunit, iar Maria Cantacuzino a fost căsătorită cu vistierul Constantin Ramadan, „dar cu toate acestea, el fiind om bun, de cinste și de neam, a trăit ea cu dânsul prea bine”³¹.

Pulcheria Mavrocordat a fost implicată și în ajutorarea și reabilitarea soției răposatului Constantin Brâncoveanu, fosta doamnă a Țării Românești, Marica Brâncoveanu. De asemenea, implicarea Pulcheriei în susținerea unor personaje precum Marica Brâncoveanu relevă o dimensiune filantropică ce depășește simpla devoțiune personală. Intervențiile în favoarea familiilor aflate în dificultate pot fi interpretate ca acte de solidaritate de clasă, dar și ca modalități de reconstrucție a echilibrului social într-un context marcat de instabilitate politică. Grija față de familia răposatului Constantin Brâncoveanu s-a datorat căsătoriei dintre fiul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, Scarlat și domnița Ilinca, fiica domnului muntean, nașul de nuntă fiind mitropolitul Dosoftei³².

Capuchehaia Dimitrie Iuliano i-a scris și el patriarhului Hrisant Notarra despre situația Maricăi Brâncoveanu, „Hecuba cea nouă” și a copiilor săi, spunând că își dorește îndreptarea situației lor, precizând că și domnul Nicolae Mavrocordat este foarte implicat în acest demers („căci și prea-înălțatul meu Domn are durere de ei din inimă și adesea ni-a scris, de e cu puțință să ne luptăm cât răzbim; dar ne temem ca nu cumva luptându-ne pentru bine, să facem mai mare pagubă. Și de aceia așteptăm poate să se întâmple vreun prilej bun ca să se poată face ceva bun, să nu-l scăpăm”)³³.

²⁷ Sion 1888, p. 112.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 122.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Cantacuzino 1902, p. 359.

³² Axinte Uricarul 1994, p.218

³³ Hurmuzachi, XIV-lea/2, p. 783.

În aprilie 1716, doamna Pulcheria i-a scris patriarhului despre relația apropiată a familiei cu domnițele răposatului Constantin Brâncoveanu, față de care se purtau cu „bunăvoință și dragoste și îngrijire”, considerându-le ca pe surori³⁴. Inclusiv după moartea doamnei, Nicolae Mavrocordat nu a încetat să se ocupe de soarta familiei Brâncoveanului. La 9 octombrie 1717, Nicolae Mavrocordat a decis să îi dea ca zestre Ancuței, fiica lui Constantin Brâncoveanu, satul Tunari din Ilfov, ce a fost dat zestre inițial surorii sale, Stanca. Venindu-i mazilirea, Constantin Brâncoveanu nu a mai avut posibilitatea să îi dea ca zestre satul făgăduit, iar toate moșiile și satele fostului domn au rămas cu firman împărătesc în seama Domniei. Venind domnița cu jalbă la domn, acesta a ales să îi dea satul Tunari, deoarece dintre toate fiicele Brâncoveanului aceasta era cea mai săracă, respectând astfel și dorința răposatului domn³⁵. De asemenea, în 1718 o scutește de dăjdiile pe fiica acestuia, Ilinca³⁶.

Nu în ultimul rând, implicarea Pulcheriei în corespondența cu patriarhul poate fi interpretată și din perspectiva rolului femeilor în patronajul religios. În tradiția bizantină, femeile din familia imperială sau din aristocrație întrețineau frecvent relații directe cu ierarhia ecleziastică, participând la acte de binefacere, donații și medieri. Astfel, cazul Pulcheriei nu este unul excepțional, ci se înscrie într-un model mai larg, în care autoritatea feminină se exercita prin intermediul religiei și al rețelelor de patronaj³⁷. Doamna Pulcheria a menținut corespondența cu Patriarhul Hrisant Notarra. Familia Mavrocordat a avut relații apropiate cu Patriarhul, pornind din timpul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul. Ianachi Roset (cca. 1660-1736) a fost fiul lui Antonie Rusăt din Moldova și a fost finul de botez al Patriarhului Hrisant Notarra, căsătorit ulterior cu Ileana, fiica lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, devenind astfel cumnat al lui Nicolae Mavrocordat³⁸. După cum am menționat anterior, Hrisant Notarra a botezat unul dintre fiii lui Nicolae Mavrocordat împreună cu Pulcheria, ceea ce a demonstrat încă o dată apropierea familiilor grecești față de patriarhia constantinopolitană. Pe lângă relațiile dintre Mavrocordați și patriarh, nu putem omite și faptul că familia Ciuchi a avut membri de vază în cadrul sinodului Patriarhiei din Constantinopol, fapt ce poate simplifica explicația căsătoriei dintre un Mavrocordat și o Tzoukis.

Domnul a arătat o profundă grijă pentru sosirea patriarhului în Moldova, scriindu-i la 19 septembrie 1713 cu rugămintea de a fi anunțat când va fi plecarea, pentru a reuși orânduirea a „cele ce trebuie pentru primirea părintelui nostru preavenerat”³⁹. La 31 martie 1714, Pulcheria Mavrocordat i-a scris Patriarhului și l-a felicitat pentru sărbătorile pascale. I-a spus că a fost informată de către Nicolae Mavrocordat cu privire la sosirea acestuia în Iași, scuzându-se că nu îl va putea

³⁴ *Ibidem*, p.785-786.

³⁵ I. C. Filitti 1926, p. 234

³⁶ Hurmuzachi, XIV/2, p. 826.

³⁷ Vezi Pippidi 1983; Popescu-Mihuț, 1994, p. 73–99;

³⁸ Nicolae Iorga 2015, VII, p. 28.

³⁹ Hurmuzachi, XIV/1, p.541.

întâmpina, fapt ce indică absența doamnei din oraș⁴⁰. Familia domnească a trimis și la 12 martie 1715 daruri către Hrisant Notarra, Nicolae Mavrocordat numindu-le în scrisoare „două postavuri de aur, și prea-iubita noastră Doamnă un boccealâc, și cea întru Hristos fiică și roabă a Ta, Mărioara, prea iubita noastră fată”⁴¹. Doamna Pulcheria l-a anunțat pe patriarh în februarie 1716 cu privire la noua domnie a soțului și îi trimite un mic boccealâc cadou⁴². Astfel de gesturi nu erau simple acte de devoțiune, ci funcționau ca investiții simbolice, menite să întărească alianțe și să asigure sprijin în momente de instabilitate politică. Implicarea directă a Pulcheriei în aceste relații sugerează că doamna nu era un intermediar pasiv, ci un participant activ la diplomația informală a epocii.

După cum a spus cronicarul Radu Popescu, „după lumină, întunecare și după veselie întristare”⁴³, fericirea lui Nicolae Mavrocordat care se bucura de o domnie prosperă și de o țară bună, a fost curmată de sfârșitul tragic al Prealuminetei doamnei Pulcheria, după o boală grea⁴⁴. Secretarul tronului patriarhal a precizat suferința domnului vădov în „Cuvântarea de laudă : „Și mai târziu când i-a murit răposata Doamna, vestita Pulheria, a simțit mare durere, parte pentru pierderea celei săvârșite din viață, parte pentru că a suferit o îndoită văduvie”⁴⁵.

Doamna Pulcheria a murit în vinerea dinaintea Rusaliilor, în anul 1716, „ca lăuză, la câteva zile după naștere”, în perioada în care Nicolae Mavrocordat era prizonierul nemților în Sibiu. Inscripția funerară de la Mitropolia Bucureștilor a lui Toma Mavrocordat indică faptul că doamna Pulcheria a decedat după nașterea acestuia : „«Patrusprezece zile mi-a fost viața toată,/ Ci zac lângă tine, o prea-iubita maică,/ Toma m'au chemat în ziua morții mele chiar: / Scurtă-mi fu viața aceia, ci veșnic'o am lângă tine”⁴⁶. Toma a fost botezat în extremis⁴⁷, probabil după numele bunicul său de pe mamă, Toma Tzoukis. Inscripția de pe mormântul Pulcheriei este datată la 18/29 mai 1716, iar cea a lui Toma la 27 iunie 1716, astfel încât nu a reieșit intervalul de 14 zile, una dintre inscripții fiind datată în mod eronat.

Vestea că doamna țării a murit a fost dată prin bătaia tuturor clopotelor și „au fost deschise temnițele și sloboziți toți cei închiși, atât pentru pricini civile cât și pentru crime, și acest lucru se obișnuiește la moartea oricărei rude apropiate a domnului, pentru ca acești nenorociți să aibă prilejul să se roage la Dumnezeu pentru sufletul ei. Trupul doamnei era înveșmântat cu fast și a fost așezat pe o masă mare, decorată cu covoare, iar în colțuri erau făclii aprinse. Jupânesele stăteau în sala unde era deus trupul doamnei „de jur împrejur falnice și nemișcate într-o

⁴⁰ *Ibidem*, p. 583.

⁴¹ *Ibidem*, p. 664-666

⁴² *Ibidem*, volumul al XIV-lea, partea a II-a, p.779.

⁴³ Radu Popescu 2004, p. 785

⁴⁴ *Ibidem*, p. 785.

⁴⁵ Hurmuzachi, XIII, p.235.

⁴⁶ Iorga 1937a, p.4.

⁴⁷ *Ibidem*, p.5

tăcere adâncă și jalnică”. A doua zi după deces, au fost pregătite toate cele necesare pentru înhumare la Mitropolia din București, după cum au fost descrise : „ Pe la orele 12 toată garda seimenilor care erau înșirați în acest scop două rânduri în marea curte a palatului, a început să pornească pe jos, doi câte doi, fiecare cu o lumânare și fără arme. Urmau după aceia alți soldați, numiți cazaci, în același chip; după ei veneau toate breslele de meșteșugari și în urma acestora corpul constituit al stărilor. Au luat parte toți parohii bisericilor din București, purtând patrafire și de asemenea stareții mănăstirilor, fiecare cu prapurele desfășurat al bisericii sale. În acel timp a fost ridicat trupul neînsuflețit al doamnei ce a fost pus mai întâi într-un sicriu căptușit cu atlas roșu, ca și capacul său ce era purtat pe umăr de un căpitan de soldați îndată după coșciug”⁴⁸.

Sicriul doamnei a fost purtat de șase dregători de prim rang, marele ban, marele vornic, marele logofăt, marele spătar, marele vistier și marele clucer, fiind schimbați cu alți boieri care le luau locul. Nicolae Mavrocordat, după ce a purtat o discuție cu patriarhul Alexandriei, care stătea la dreapta sa, a venit însoțit alături de fiul său din prima căsătorie, Scarlat, ambii fiind îmbrăcați în roșu. După ei a venit marea boieroaică ce avea fața acoperită de o glugă de zăvbranic negru, urmată fiind de paisprezece sau cincisprezece jupânese îmbracate în conformitate cu portul grecesc și despletite, „care își boceau cu atâta amar stăpâna lor moartă, încât într-adevăr te cuprindea mila”⁴⁹.

Familia lui Nicolae Mavrocordat a contribuit la dezvoltarea Mitropoliei, prin adăugarea paraclisului, în perioada mitropolitului Daniel⁵⁰, motiv pentru care acest lăcaș a fost ales ca loc de veci. Doamna Pulcheria Mavrocordat a fost reprezentată în tabloul votiv din paraclisul Mitropoliei din București, cu o coroană de mărgăritare și mantie de catifea. Ținut de către Pulcheria a fost reprezentat și un fiu de-al acesteia, care are în mâinile sale o ghirlandă de trandafiri⁵¹. La Mitropolia din București, după slujba bisericească a urmat rugăciunea de înmormântare rostită de către arhiepiscopul mitropolit al Țării Românești, după care cei mai înalți ierarhi s-au dus să sărute icoane de pe pieptul doamnei. După ierarhi, și-au luat rămas bun domnul împreună cu fiul său, însoțit de atâtea strigăte și bocete, încât urechile își era asurzite și mintea zăpăcită”. Sicriul a fost purtat de către șase dregători, a fost acoperit cu capacul, iar după „ce a fost coborât în gropă, patriarhul ținând în mână o sapă, a luat puțină țărână din patru părți în formă de cruce și a aruncat-o peste sicriu, cântând psalmul al XXIII-lea”. Nicolae Mavrocordat a aruncat și el un pumn de țărână, urmând ca toată lumea să facă același lucru, până ce groapa a fost acoperită. După ce slujba a fost încheiată, ierarhii au primit fiecare câte o basma frumoasă în care erau înfășurate monede de aur, în conformitate cu rangul

⁴⁸ *Călători străini privind Țările Române*, VIII, p. 383.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ N. Iorga 1905, I, p. 242.

⁵¹ *Idem* 1937n, p.XVI, fig.55.

fiecăruia. Domnul a încălecat și urmat de către toți boierii s-a întors la curtea domnească pentru a pregăti pomenile ce trebuiau împărțite celor săraci⁵².

Antim Ivireanul a ținut în timpul înhumării „Cuvântul de învățătură asupra omului mort”⁵³, după cum urmează „iar o cocoană creștinească, ca aceasta, ce s-au născut în baia sfântului botez, ce au supt laptele credinții, ce s-au hrănit în casa învățăturii dumnezeescului dar, ce s-au întemeiat cu puterea cinstitelor taini, ce era îngrădită cu bunătăți, cu faceri de bine, cu lucruri plăcute lui dumnezeu, una ca aceasta adevărat, n-au murit, ci doarme⁵⁴. Chiar dacă nu știm cu exactitate dacă a fost prezent, nu putem să nu includem și frumoasele cuvinte de mângâiere, în care filosofia păgână elogiază moartea într-o resemnarea creștină în fața naturii : „O, pasăre, ce se numește fenix, de ce să săvârșește fără de vreme de aceia mai mult își adaoge zilele vieții lui, pentru căci moarte îi înnoiaște viața și-i dăruiește ani mai mulți. Deci această cocoană, de ar fi murit pentru ca să se săvârșească, ar fi fost vrednic de plâns sfârșitul ei, pentru căci s-ar fi pierdut un chip minunat ca acesta al darurilor și al bunătăților. Dară de vreme ce s-au săvârșit pentru ca să trăiască în veci, pentru ca să se bucure, împreună cu îngerii, pentru ca să se nască de a doua ora, în ceriu, ca finixul, ce trebuiesc lacrămele? Să cuvine acest trup străcăcios să se îmbrace cu nestrăcăciune și acest muritoriu să se îmbrace cu nemurirea. Încetează drept aceia, jalea, săvârșască-se întristăciunea, că n-au murit, ci doarme⁵⁵”.

Doamna Pulcheria a fost înmormântată la Mitropolia din București, iar inscripția funerară a fost publicată de către Nicolae Iorga: „Mormântul Pulheriei celei din nobilă viță, / Al Doamnei lui Nicolae, Domn al Ungrovlahilor, / Având strălucita faim'a pietății și virtuților, / Acum răposată : lumea-i are viața, iar prin moravuri / De fapte și traiu a ei dovadă prea vădită / Dar, ca în viață, prea fericită, și în moarte / Din cer să-ți păzească ființa, și copiii. 18/29 Maiu 1716⁵⁶”.

La 20 februarie 1735, Constantin Mavrocordat a scutit Mitropolia de toate dările și angăriile, dăruindu-i 160 de lei din vama domnească, mitropolitul fiind dator să aibă grijă de școlilile de greacă și slavonă. De asemenea, mitropolitul trebuia să se roage și să pomenească la „sfântul jărtevnice pre noi și pre răposății părinții noștri, Noi Nicolai voievod și doamna Porhirie, pre boieri și pre toată țara aceasta”⁵⁷. Doamna Pulcheria a mai apărut împreună cu soțul său și în pomelnicul ctitorilor de la Mănăstirea Mărgineni⁵⁸. Aceeași rugămintă pentru ruga neîncetată pentru tatăl și mama sa a fost specificată în cazul scutirii de dări Mănăstirii Halchi

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Antim Ivireanul 1972, p. XLIV.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 189.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 191

⁵⁶ Iorga 1937 p. 3-4.

⁵⁷ Caproșu 2001, IV, p. 132-164, nr.227.

⁵⁸ Iorga 1905 p. 96.

din Țarigrad și a Mănăstirii Aron Vodă de către Ioan Mavrocordat la 21 ianuarie 1744⁵⁹.

Domnul Nicolae Mavrocordat s-a ocupat de ridicarea mănăstirii domnești de la Văcărești, influențat fiind de construcțiile mărețe din Constantinopol. Construcția ansamblului monastic a început în primele luni ale celei dintâi domnii din Țara Românească, fiind întreruptă și reluată în 1719⁶⁰. Conform cronicii lui Radu Popescu, mănăstirea a fost terminată în 1722, în cel de-al cincilea an de domnie, iar în anul următor a fost terminat zidul (se arată că mănăstirea a fost terminată într-o primă fază în al cincilea an de domnie al lui Nicolae Mavrocordat (1722), iar zidul de incintă în anul următor (1723): „Întru al cincilea dară an al domniei Măriei Sale lui Nicolae Vodă, săvârșindu-se mănăstirea Măriei Sale de la Văcărești și înfrumusețându-se cu toate podoabele, și pe dinlăuntru și pe dinafară, praznic mare au făcut domnul în ziua de Sfeta Troiță, ce este hramul mănăstirii [...]. Într-acest an s-au isprăvit și zidul Măriei Sale de la Văcărești, de jur împrejur, precum s-au căzut.”⁶¹). Cu ocazia emiterii hrisovului Mănăstirii Văcărești este menționată și închinarea acesteia la Sfântul Mormânt. În contextul epocii, practica închinării ctitoriilor către patriarhiile ortodoxe din Orient era frecvent întâlnită, iar relațiile apropiate dintre domnitor și ierarhia ecleziastică jucau un rol esențial. Astfel, prietenia dintre Hrisant, patriarhul Ierusalimului la acea vreme, și domnitorul Nicolae Mavrocordat explică opțiunea acestuia de a închina mănăstirea Patriarhiei Ierusalimului, și nu unei alte instituții religioase: „care, și pentru înalta noastră evlavie și dumnezeiasca râvnă către Sfântul Mormânt am aferosit-o la Patriarhia sfinteii cetăți a Ierusalimului, Patriarh fiind prea-fericitul și prea-înțeleptul Patriarh, domnul domn Hrisant, părintele nostru sufletesc preavenerat...”⁶².

Doamna Pulcheria nu a mai fost în viață pentru a vedea încheierea lucrărilor ansamblului monastic. Pe zidul lateral este reprezentată o femeie încoronată, însoțită de un adolescent și de un copil, ambii purtând coroane, însă inscripțiile care ar fi putut identifica personajele au fost șterse de-a lungul timpului. Compoziția iconografică este interpretată ca înfățișând-o pe doamna Pulcheria, a doua soție a domnului, decedată în anul 1716, alături de fiii săi, Toma — copilul mort în același an — și Alexandru, dispărut și el până la momentul finalizării bisericii, în 1722. Același grup al defuncțiilor, format din doamna Pulcheria și fiii săi, Toma și Alexandru, este reprezentat și în Paraclisul Mitropoliei⁶³. Se poate vorbi despre o formă de *damnatio memoriae* a doamnei Pulcheria, care a fost mazilită de pe zidul de miazăzi de la Mănăstirea Văcărești, împreună cu Alexandru și Toma, deoarece domnul Nicolae Mavrocordat nu dorea să fie acuzat de bigamie de către posteritate⁶⁴. Ironia sorții este dată de faptul că această imagine a fost singura care a

⁵⁹ Caproșu 2001, V, p. 233-234, nr.422.

⁶⁰ Roman 1974, p.4

⁶¹ Popescu 1963, pp. 260-261, 266-267.

⁶² Hurmuzaki, XIV/2, p. 872; Erbiceanu 1888, p. 182.

⁶³ Filitti 1926, p. 421.

⁶⁴ Dinu 2015, p. 205-206.

supraviețuit din tabloul votiv de la Văcărești, găsită în beciurile Palatului brâncovenesc de la Mogoșoia⁶⁵.

Mavrocordații erau o familie evlavioasă, fapt dovedit și prin numeroasele danii sau pomeniri. După anul 1733, când domnia s-a mutat în Moldova, întâlnim la Mănăstirea Frumoasa, lângă Iași o inscripție pe o icoană îmbrăcată în argint, dăruită de doamnă : „Din evlavie pentru Maica Domnului, Ecaterina a îmbrăcat cu argint această icoană cu banii ei : era fata lui Constantin Ruset, iar doamnă a unui stăpânitor, om foarte bun, Mavrocordat, adică Constantin; fiind fată și cu ajutorul (lipsă) ... se păstrează. Ecaterina, doamna lui Constantin Mavrocordat⁶⁶”. La 23 octombrie 1735, Constantin Mavrocordat dăruiește Mănăstirii Lavra de la Sfântul Munte câte 6000 de aspri pe an din venitul ocnei, „întru pomenirea părinților noștri, Io Nicolae Alexandru Voievoda și maica noastră Porfiriea, așijdere și pentru sănătatea doamnei mele și a fiilor noștri⁶⁷. Ea mai apare împreună cu soțul său și în pomelnicul ctitorilor de la Mănăstirea Mărgineni⁶⁸.

Din analiza actelor de danie și a intervențiilor asupra lăcașurilor de cult, se conturează imaginea doamnelor fanariote. Se conturează imaginea unor doamne care devin active în susținerea și restaurarea vieții religioase, depășind statutul formal atribuit femeilor în societatea epocii. Implicarea în refacerea unor edificii degradate, înzestrarea acestora cu obiecte de cult și organizarea cadrului liturgic indică un rol de protector al instituțiilor ecleziastice.

În același timp, acțiunile se înscriu într-o logică de continuitate familială, fiind precedate de preocupările de ctitorie ale strămoșilor și perpetuate ulterior prin memoria consemnată în pomelnice și hrisoave. Astfel, daniile și ctitoriile reflectă o dublă dimensiune: pe de o parte, aceea a devoțiunii religioase, iar pe de altă parte, o strategie de consolidare a prestigiului familial și de perpetuare a memoriei în spațiul sacru.

Prin urmare, Ana Racoviță și Pulcheria Mavrocordat ilustrează modul în care doamnele din epoca fanariotă au participat activ la configurarea peisajului religios și simbolic al societății, exercitând o formă de autoritate indirectă, dar semnificativă, în cadrul comunității.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 206.

⁶⁶ Iorga 1905, p. 14-15.

⁶⁷ *Condica lui Constantin Mavrocordat* 2008, II, p. 713-714, nr.1536.

⁶⁸ Iorga 1905, p. 95.

Bibliografie

- Antim Ivireanul 1972 - Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.
- Atanasiu 2020 - Atanasiu, Mihai Bogdan, *Lista marilor dregători din Moldova veacului al XVIII-lea, în Mari familii boierești din Moldova în veacurile XVII-XIX. Referințe identitare și manifestări de putere*, editori Mihai Bogdan Atanasiu și Mihai Mîrza, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p.341-455.
- Balș 1933 - Balș, Gheorghe, *Bisericile moldovenești din sec. XVII-XVIII*, București, 1933
- Bodogae 1958 - Bodogae, Teodor, *Un autograf din 1687 al mitropolitului Dosoftei*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIV, 1958, p.882-886.
- Cantacuzino 1902 - Cantacuzino, Mihai, *Genealogia Cantacuzinilor*, ediție îngrijită de Nicolae Iorga, București, 1902.
- Caproșu 1976 - Caproșu, Ioan, *Două documente inedite din secolul al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XV, Iași, 1976.
- Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului* (întocmit de Mihai Regleanu, Iulia Gheorghian, Veronica Vasilescu și Doina Duca), vol II, 1621-1652, București, 1959.
- Catalogul Documentelor Moldovenești*, vol. III (1653-1675), București, 1968.
- Călători străini despre Țările Române*, volumele V-X, ediție îngrijită de M. Holban, M.M Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1973-2001.
- Căldăraru 2010 - Căldăraru, Cristian Dragoș, *Biserica fortificată, Precista, monument de cultură românească*, Galați, Editura Partener, 2010.
- Codrescu 1895 - Codrescu, Theodor, *Uricarul*, volumul al XXIII-lea, Iași, 1895.
- Cojocaru 2012 - Cojocaru, Alexie, *Pomelnicul Mănăstirii Putna (1756)*, în „Analele Putnei”, nr. VIII, 2012, 2, p. 167–398.
- Cronica Ghiculeștilor*, 1965 - *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei Române, București, 1965.
- Cronicarii greci 1888, Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă. Textul grecesc și traducerea românească*, editor Constantin Erbiceanu, București, 1888.
- Dinu 2015 - Dinu, Tudor, *Bucureștiul fanariot*, Editura Humanitas, București, 2015.
- Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. XXVII, 1643-1644 (întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea), București, Editura Academiei Române, 2005.
- Documente privind Istoria României*, veacul XVI, A. Moldova (redactori: Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, D. Prodan, Mihail Roller), vol. I (1501-1550), București, Editura Academiei RSR, 1953.

Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, editate de Ioan Caproşu, vol. IV-V, Editura Dosoftei, Iaşi, 2001.

Dragomir 1911-1912 - Dragomir, Silviu *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii istorice”, seria II, tom. XXXIV, 1911-1912.

Drăgoi 2015 - Drăgoi, Eugen, *Rudenii gălăţene ale Sfântului Mitropolit Dosoftei*, în „Axis libri“, anul VIII, nr. 27, Galaţi, 2015, p. 7-20.

Filitti 1926 - Filitti, Ioan C., *Chipurile lui Nicolae Mavrocordat şi familiei sale în bisericile bucureştene*, în „Convorbiri Literare”, an 58 (LVIII) iunie, 1926, p.421-424

Ghika-Budeşti; Zotta 1924 - Ghika-Budeşti, N; Zotta, Sever, *Mănăstirea Golia. Schiţă istorică*, în *BCMI*, XVII, 1924, p.107-127.

Hurmuzachi XIV - Hurmuzachi, Eudoxiu, Documente privitoare la istoria românilor, volumul al XIV-lea, Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, Bucureşti, 1917.

Ichim 1984 - Ichim, Dorinel, *Monumente de arhitectură populară din judeţul Bacău. Bisericile de lemn, Bacău*, editura Episcopiei Romanului şi Huşilor, Bacău, 1984.

Iorga 1913 - Iorga, Nicolae *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, volumul al XXIII-lea, Bucureşti, 1913.

Iorga 1937a – Iorga, Nicolae, *Zece inscripţii de mormânt ale Mavrocordaţilor*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice”, Seria 3, Tomul 20, Mem. 1, Bucureşti, 1937, p.29

Iorga 1937b - Idem, *Portretele doamnelor române*, Bucureşti, 1937.

Iorga 1905 - Idem, *Inscripţii din bisericile României*, Volumul I, Institutul de Arte Grafice, Bucureşti, 1905.

Iorga 1908 - Idem, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, volumul I, Vălenii de Munte, 1908.

Mareş 1987 - Mareş, Alexandru, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (II)*, apărut în „Limba română”, XXXVI, 1987, p. 413-426.

Marinescu 2003 - Marinescu, Florin, *Cu privire la metoacele Sfântului Munte în România: cazul Mănăstirilor Vatoped şi Ivir*, în vol. *Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani* (volum îngrijit de Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu şi Gheorghe Lazăr), Brăila, Editura Istros, 2003.

Mihail 1993 - Mihail, Paul, *Biserica Sfinţii Arhangheli «Soborul vechi» (1747-1802) din Chişinău*, Patrimoniul, Chişinău, 1993, nr. 1, p.12-17.

Mihordea 1937 - Mihordea, Vasile, *Politica orientală franceză şi Țările Române în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1937.

Muste 1874 - Muste, Nicolae, *Letopiseţul Țării Moldovei. De la domnia lui Istratie Dabija V.V până la a treia domnie a lui Mihai Racoviţă V.V*, în *Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, ediţia a II-a, îngrijită de Mihail Kogălniceanu, Tomul III, Bucureşti, 1874.

- Paltănea 1994a - Paltănea, Paul, *Familia Doamnei Ana, soția lui Mihai vodă Racoviță*, în „Arhiva Genealogică”, I (IV), nr. 3-4, Iași, 1994, p.133-144.
- Paltănea 1994b – Idem, *Istoria orașului Galați. De la origini până la 1918*, partea I, Galați, 1994.
- Păltănea 1980 - Idem, *Organizarea administrativă a orașului Galați până la Regulamentul Organic*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XVII, 1980.
- Pippidi 1983 - Pippidi, Andrei, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVII*, București, 1983.
- Popescu 2004 - Popescu, Radu, *Cronica lui Nicolae Mavrocordat*, în *Cronicari munteni*, editor. Dan Horia Mazilu, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2004
- Popescu-Mihuț 1994 - Popescu-Mihuț, Emanuela „Ideologie politică și propagandă în actele cancelariei domnești din Țara Românească (1775–1821)”, în *Sud-Estul european în vremea Revoluției Franceze: stări de spirit, reacții, confluente*, coord. Al. Dușu, București, 1994, p. 73–99;
- Roman 1974 - Roman, Liviu, *Mănăstirea Văcărești. Note istorice*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Monumente Istorice și de Artă” nr. 2, 1974.
- Sion 1888 - Sion, George, *Suvenire Contimpurane*, Tipografia Academiei Române, București, 1888.
- Stoicescu 1974 - Stoicescu, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, București, 1974.
- Ștefănescu 1875 - Ștefănescu, Mechisedec Episcop, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman compusă după documente naționali-române și streine, edite și inedite*, vol I, București, 1875.
- Ștefănescu 1885 - Idem, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și biserici antice*, București, 1885.
- Tafrali 1936 - Tafrali, Orest, *Golia*, în „Însemnări ieșene” I, 1936, p. 37-40.
- Theodorescu 1979 - Theodorescu, Răzvan Despre câțiva oameni noi, ctitori medievali, în „Jtinerarii medievale”, Ed. Meridiane, 1979.
- Uricariul 1994 - Uricariul, Axinte *Cronica paralelă a țării Românești și a Moldovei*, volumul al II-lea, ediție critică de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1994, p. 214.
- Zotta, Sever, *Mănstirea Golia. Schița Istorică*, în „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei”, fascicula 5, 1925, p.1-39.